

मराठवाडी बोली

प्रा. डॉ. ज्ञानेश्वर सखाराम गवळीकर

मराठी विभाग

यशवंतराव चव्हाण कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय
सिल्लोड ता. सिल्लोड जि. औरंगाबाद

दर बारा मैलावर भाषा बदलते असं म्हटल जात. ही भाषा त्या प्रदेशातली बोली असते ती त्या भागातील भाषिक, सांस्कृतिक आणि भौगोलिक वैशिष्ट्याचा अंश असते.

महाराष्ट्र कर्नाटक सीमावर्ती भाग यात उस्मानाबाद व लातूर जिल्हयात बोली बोलल्या जाते. या 'भागातील संस्कृतीचा खास टच या भाषेला आहे.'^१ त्यात एक वेगळीच नजाकत आहे. बोलतांना कानडीचा हेल व क्रियापंदावर परिणाम जाणवतो. मात्र कानडी भाषेचा प्रभाव या भाषेवर नाही. निजामाच्या अधिपत्याखाली हा प्रांत असल्यामुळे उर्दूचाही परिणाम आहे. महाराष्ट्र व तेलंगना या सीमावर्ती भागात ही मराठवाडा बोली बोलली जाते व या ठिकाणी सुध्दा तेलगु भाषेचा मोठा परिणाम जाणवतो जसे काय करता? या एवजी काय करताव? वगैरे या एवजी मराठवाड्याचे मध्यवर्ती ठिकाण औरंगाबाद, जालना, परभणी, नांदेड व यातील सर्व तालुके यामध्ये मराठवाडी बोली बोलली जाते. मात्र यातही स्थान परत्वे वैविध्य आढळून येते.

'मराठवाडी' बोलीचे तिचे असे एक वळण आहे खास खुमारी आणि या बोलीतील आणित शब्दांचा लक्षणीय असा ठसा आहे.^२ मराठवाडी बोलीतील

नादानुकारी शब्द— वापरामुळे ही भाषा अधिकच नादमधूर होत जाते. उदा: टुकूटुकू, धडाधड, फिदीफिदी, फराफरा, बदाबदा, इवडु—इवडुसा, लगागला, भडाभडा, खळकन, टरटरा, तनतना, ढसाढसा इ.

समानार्थी जोडशब्द— जमीन—जुमला, एकटा—दुकटा, गेलं—बिलं, वाकडंतिकड, शिळ—पांक इ.

द्विरूक्त शब्द— मुळमुळू, बचाबचा, भकाभका, ढळाढळा, लुटूलुटू, फराफरा, तडातडा इ.

शब्दसंग्रह— करताव (करता) गेलताव (गेलता) आलाव (आला) तेलंगणा प्रदेश. नादर, डगर, धोपड, भारा, मपल, तुपल (जालना) पोतेरा, मोप, बळंच, हाव, मुकाटया, नग, बक्कळ, तवर, कडुसार, परसाकड, उपेग, साळा, पुसायला, लिपायला, भानगड, चिकूल, माळवदार, आमी, आडमुठ्या. इ.

ग्रामीण शब्द व रूपे— पेरनीपसवर, आपुनमत्या, खुरमुंडी, बोचक, चिक्कार, भगुनं, जल्दी, चिरगुट, घोर, हात (चावी) तंगी, अवशिद, वलंचिक, अगुदर इ.

अभ्यस्त शब्द— आनाय—फिनायची, चान्नोफिन्नो, मिसनवाला का ठिसनवाला, पुसतेल—बिसतेल, जेवन—बिवन, कळालं—बिळाल, फेसन—बेसन, अमक—टमक इ.

म्हणी— आधीच तारं न् त्येत गेल वार, चोख आई चोख, कुनाला कस्याच आन् बलुत्याला पस्यांच, तु कर वटवट म्या हाय निरारगट, सवतीच्या सळंसळं कुणाला की मिळं, जवर फायदा तवर दादा, चोरीचा मामला हळूहळू बोंबला भिंडभिंड आन गाबड पडं, दे माय धरणी ठाय तव्यातल ताटात अन ताटातलं व्हटात.

वाक्प्रचार— खुडुण खाणे (मुळा सगट खाणे) (सर्व खाणे) लावा लावी करणे, कच्च खाऊन टाकणे, गुरकावल्यावणी करणे, सोनाराकडून कान टोचणे, डोक्यात किडे पडणे, तीन काडयांवर येणे, कलाकलाने घेणे, दादा बाबा करणे, आरध्या आडात घान करणे, शनी मागे लागणे, डाव साधणे, पाया कच्चा असणे, धार्जिण नसणे, डोक्यात इस्तू घालून घेणे, मन तिळतिळ तुटणे, काळ करणे, ताळ सोडणे, पित्त खवळणे, तुप खाल्या खाल्या रूप येणे, आरदा मुरदा होणे, वाळूचा कट्टा फुटल्यावाणी होणे. मराठवाडी बोलीचा गोडवा, लय, तिच्ययातील सौंदर्य व सामर्थ्य प्रचंड अशा शब्दभांडारामध्ये दडलेले आहे.

ज्यांच्या जीवनात म्हणी उमलतात त्यांचा सुगंध ही शब्दाशब्दांतून दरवळतांना दिसतो. ज्याला कळ येईल तो इवळणार, आले देवजीच्या मना, तिथे कुणाचे चालेना, सांग काम्यानो आणि ओनाम्यानो, भित्यापोटी ब्रम्हराक्षस, बळी तो कानपिळी, नवी विटी नवं राज्य, हिकड आड आणि तिकडे विहीर, चोराची वाट चोराला माहित, पराचा कावळा करणे, खालेल्या घराचे वासा मोजणे.

“मराठी भाषेचे उगमस्थान म्हणून ‘मराठवाडा’ या प्रदेशाला अनन्यसाधारण महत्व आहे. कारण मुकुंदराज, ज्ञानेश्वर, एकनाथ, रामदास, दासोपंत यांच्या साहित्याचे हे निर्मिती केंद्र आहे.”^३

मराठवाडा हा निजामाच्या अधिपत्याखाली १७२४ ते १९४८ पर्यंत म्हणजे जवळ जवळ २२४ वर्ष होता. त्यामुळे उर्दूचा प्रभाव हा मराठवाडा बोलीवर आहे. या बरोबरच मराठवाड्यात होऊन गेलेल्या संत कवींच्या भाषेची छाप मराठवाडी बोलीवर आहे. मराठवाडी बोली बाबत अनेक मतमतांतरे भाषा अभ्यासकांची आहेत. या प्रामुख्याने प्रा. भगवंत देशमुख, डॉ. ताराबाई परांजपे, डॉ. ना.गो. नांदापूरकर यांनी मराठवाड्यातील बोलीच्या संदर्भात बरीच माहिती/सामुग्री एकत्र केली मात्र ती काही ग्रंथ रूप घेऊ शकली नाही.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद येथे २००३ साली “मराठवाडी बोली: भाषिक प्रक्रिया आणि स्वरूप विशेष” या विषयावर एक राज्यस्तरीय चर्चासत्र आयोजित केले होते. या चर्चासत्रात प्रसिध्द समीक्षक डॉ. सुधीर रसाळ यांनी “मराठवाडा परिसराला स्वतःची वैशिष्ट्यपूर्ण वेगळी अशी बोलीभाषा नाही” अशी भूमिका मांडली. डॉ. नागनाथ कोत्तापले यांनी मात्र ‘शब्दनिधी’ आणि व्याकरणाची वेगळी रूपे लक्षात घेता मराठवाड्याची वेगळी बोली आहे असे आपले मत मांडले.

मराठवाडी बोलीच्या संदर्भात संशोधन करून स्वतंत्र असे लेखन झालेले नाही.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठातील माजी विभाग प्रमुख डॉ. परशुराम गिमेकर व सहायक संशोधक डॉ. निशिगंधा व्यवहारे यांनी २०१५ मध्ये मराठवाडी बोलीचा १० हजार शब्दांचा संग्रह संशोधित केला. यात १० हजारपेक्षा जास्त शब्द १३०० वैशिष्ट्यपूर्ण शब्द ५०० वाक्प्रचार १००० म्हणी आणि १२०० इतर शब्दांचा संग्रह केला आहे.^४ हे संशोधन अद्यापही ग्रंथ रूपात प्रकाशित झालेला नाही. स्फुट रूपात मात्र डॉ. हरिहर मातेकर, डॉ. नागनाथ कोत्तापले यांनी थोडेफार लेखान केले आहे.

अशा प्रकारे मराठवाडी बोली ही आज पवेतो उपेक्षिलेली बोली म्हणूनच अभ्यासक, संशोधक व इतर जनांचा दृष्टिकोन या बोली विषयीचा असल्याचे दिसून येते.

संदर्भ

१. लोकसत्ता— 'मायबोली' मुख्यपृष्ठ 'सीमावर्ती मराठवाडी बोली' बालाजी मदन इंगळे, जानेवारी, ६, २०१३.
२. महाराष्ट्र टाईम्स— 'मराठवाडी बोलीची खुमारी' डॉ. केशव सखाराम देशमुख
३. ग्रामीण कथासाहित्याचा भाषाशास्त्रीय अभ्यास— प्रा. डॉ. त्र्यंबक कृष्णाप्पा धरणे, ज्योतिचंद्र पब्लिकेशन्स, प्रा. लि. लातूर. पृ.क्र. १२३.
४. दै. दिव्य मराठी— "म" मराठीवाडी बोलीचा, आनंद कांबळे, १५ ऑगस्ट २०१५.

